Türk Dilleri Araştırmaları 3 (1993): 139-146

Eski Bir Türk Şiirindeki Yol Temür Adlı Bir Zat Üzerine

Juten Oda
(Toyohashi)

Doğu Asya'da Moğol-Yuan devleti devrinde Uygur Türklerinin siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel alanlarda önemli rol oynadıkları iyi bilinmektedir [Ögel 1964; Allsen 1983: 243-280]. Ayrıca, Reşid Rahmeti Arat tarafından başlatılan "Eski Türk Şiiri"ne ilişkin araştırmaların, aradan 25 yıl kadar bir zaman geçtiği halde, önem ve yararını bugün daha iyi anlıyoruz. Sonradan onun attığı temele dayanarak, birkaç bilimadamı tarafından daha bu alanda değerli araştırmalar yapılmıştır.

Örneğin, 1985 yılında Berlin'de P. Zieme tarafından *Uygurların Aliterasyonlu Budist Şiirleri* adlı bir eser yayımlanmıştır [Zieme 1985]. Bu eserin 20 numaralı şiiri, blok basımı şeklinde Orta Asya'da Turfan havzasının Murtuk adlı bölgesinde bulunmuş, oradan da Berlin'e getirilmiştir [T III M 187 (U 4707)]. Eserin 1970 yılında G. Hazai tarafından aynıbasım ile transkripsiyonlu metni neşredilmiştir [Hazai 1970]. Bu defa da yeniden bulunan bazı metinler karşılaştırılarak P. Zieme tarafından notlarıyle yayımlanmıştır. Bu metinde adı geçen Yol Temür'ün P. Zieme'nin de belirtiği üzere, Çin tarihi kaynaklarından *Yuan-shi*, yani Yuan Tarihi'nde rastladığımız 'Yueli Tiemuer' ile özdeşliği artık açıktır [Zieme 1985: 125]. Halbuki, Yuan Tarihi'nde bu zatın Türk olup olmadığı hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşılık, Yol Temür'ün eşi, Şaraki adına yazılmış olan bu şiirdeki ifadelerden açıkça anlaşılıyor ki Yol Temür kesinlikle Uygur Türklerindendir.

Önce, şiirin konumuz ile ilgili metni üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu metin iki kısımdan ibarettir. Birinci kısmı, Eski Türkçe Konşi-im Pusar (Çince: 觀世音菩薩 < Sanskritçe: Avalokiteśvara) denen Budizm tanrısına övgüdür. İkinci kısım, bir Budist'in duası olup, içinde tarih ve dilek belirtilmiştir. Söz konusu olan tarih, 13 Eylül 1330 gününe uygun düşmektedir. Sözün kısası, Şaraki adında dindar bir kadın, kocasının sağlığını ve ona kavuşmasını Budizm tanrısından,

yani Konşi-im Pusar'dan dilemektedir. Kocası Yol Temür ise, ‘ulu iş’ uğruna Çin'in güney batısında yer alan Yunnan (雲南 : metinde *Ḳaraçang*) eyaletine atanmıştır. Büyük ihtimalle, eşi Şaraki, Yuan devletinin başkenti olan Dadu'da, şimdiki Pekin’de bulunmaktadır.

Şimdi birinci kısmında betimlenen Budizm tanrısının özelliklerinden bahsedelim. Bu tanrı dört kola sahiptir, ayrıca adına altı heceden oluşan yazıyı [1] taşıyan Konşi-im (Skr. Ṣaḍakṣarāvalokiteśvara) denilmektedir. Dikkate değer bir nokta şudur: İtalyan Tibetolog G. Tucci tarafından yayımlanmış olan Budizm resimlerinde bu tanrıya son derece benzer birkaç figür görülmektedir [Tucci 1949 (1980): Cilt 2, 367-368, 551-553 ; Tanka No. 23, 118, 119 ; Figürler 44, 153, 154]. Şimde G. Tucci'nin bu resimlerden biri ile Şaraki'nin şiirinden alınmış metnin bir parçasını karşılaştıralım [bk. aşağıdaki resim].

Metin (Zieme, BTT XIII : 122-123)

6 bang uẕikdïn blgürmiš
7 padm-a linxu-a-ta törümiš
8 parviš-lanmïš ay üzä
9 baɣdaşïnu olurur

10 ärtingü yuṛüng tört qool-luγ
11 ät'özi ärdiṅi tümäg-lig
12 ärdini ditim töpü-lüg
13 äsri torqu bildürük-lüg

14 ilki-tä tolp nom-lar-nïng
15 iki ärmäzin uqïḍur
16 ikisigsiz mudur-luγ
17 iriṅčkäṅčüči kọngül-lüg

İzahlı Čevirisi

(Tanrısal hikmetin mührü veya tohumu olan) ‘vāṃ’(Skr.) hecesinden meydana çıkmış, nilüfer çiçeğinde doğmuş, ve bir halenin çevirdiği ay üzerinde bağdaş kurup oturur.

Bembeyaz dört kola sahip olup, vücudu değerli taşlar ile süslenmiş, cevherli tacı giyerek, beline benekli (veya renkli) ipekten yapılmış kemer bağlar.

İlkönce bütün yasaların iki olmayacağını öğretir. *İkisigsiz mudur* olarak anılan (orijinal) ellerin figürü görülür, merhametli gönül ile olur.

Notlar

1. “Oṃ maṇi padme hūṃ” : Bilhassa Tibet'te yayılmış olan meşhur bir büyüdür. krş. Zieme 1985:122, n. 20.5 ; 124, n. 20.29.

18	alqu iš-lärig bütürür	Bütün işleri yapïp tamamlar, temiz *şüntsı*-tespih,[2)] (ikinci ellerden sol elinde) tutar. başkalarını (herkesi) itaatı altına alır, tam açılmış nilüfer çiçeği (ikinci sağ ele) alıp (oturur).
19	arïγ ṣuṅtsï munčuq-luγ	
20	adïn-larïγ ičgärür	
21	ačïlmïš linxu-a tuḍuγ-luγ	

İkisigsiz mudur: Zieme'ye göre "şüphe bağlı olmıyan el işareti" demektedir.

Bu resim ile şiirimiz arasında gerçekten bir farklılık görülmemektedir. A. Gordon, bu tanrıyı şekil itibariyle şöyle izah eder: "Seated dhyānāsana on lotus throne; high uṣṇīṣa with a flaming pearl ; two original hands in namaskāra mudrā; his two other hands hold mālā and padma, or pustaka at shoulder levels ; sometimes the two original hands hold the maṇi and the śankha instead of being in namaskāra mudrā."[Gordon 1954, Forms of Avalokiteśvara 7-b]. Böyle dört kollu tanrı, G. Tucci'ye göre, Tibet Budizminin 'koruyucu tanrısı' olmalıdır. Tibet'in en yüksek rahibi Dalay Lamanın, bu tanrının girdiği son şekil olduğuna inanılmaktadır [Tucci 1980: 551-552]. Bundan dolayıdır ki Yuan devleti döneminde Uygur Budistleri arasında Lamaizmin etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Şiirinin ikinci kısmına gelince, Yol Temür hakkında şöyle denilmektedir.

Metin (Zieme, BTT XIII : 124-126)		**Çevirisi**
46	ymä qutluγ king šipqan-lïγ yunt yïl	Kutlu 'geng' da denen at yılın,
47	säkizinč ay bir yangï aγïr uluγ posat	sekizinci ayının ilk günü olan mübarek
48	bač**a**γ kün üzä : mn üč ärdini-lärtä	büyük oruç gününde, ben üç cevhere pek
49	bk qatïγ süzük kirtgünč kọngül-lüg	katı (içten) temiz gönül ile inanan
50	**upasan**č ṣaraki	Budist mümine Şaraki.

2. *ṣuṅtsï* (*şuntsı*)-tespih: *ṣuṅtsï* <? Çince: 数珠 (shu-zhu ~ ṣi̯u-tśi̯u [GSR 52, 53]), Skr. mālā, 'chaplet'[SH 436a]: tespih.

59	uγrayu soq-a öz bägim yol tämür yiučiṅg	İşte, bilhassa öz beyim Yol Temür Yiuçing ulu iş için Ôaraçang eyaletine gönderilip gitti. Umarım ki Konşi-im Bodisatav kazadan korur. Aile akraba oğul kız kavuşmak için.
60	uluγ iš-kä qaračang sïngar yumšatdï ärti	
61	umuγ bolup qonši im bodistv ada-sïz qïlïp	
62	uruγ qadaš oγul qïz birlä qavïšγu üčün	
76	alqu ämgäk-lärtä umuγ boltačï qonši im bodistv	Tüm sıkıntılarda umut veren Konşi-im Bodisatav, arka çık! Yol Temür Yiuçing'e tüm tehlikelerden kazasız belasız dönüp gelsin, görüşüp kavuşarak, en sonunda hep birlikte Burxan (Buddha) olalım.
77	ar-a turup yol tämür yiučing-ning alqu ada-larïnta	
78	adasïz tudasïz yanïp kälip körüšüp qavïšïp	
79	adaq songïnta alqu-nï biltäči burxan bolalïm	

Genellikle Çin tarihi kitaplarında Yol Temür'ün yaşamöyküsüne ilişkin bir kayıt yoktur. Ancak, Yuan Tarihi'ndeki imparator yıllıklarının birkaç yerinde adı Çincede 'Yueli Tiemuer'（躍里鐵木児 veya 躍里帖木児） olarak yazılmış olan zat, Yol Temür'den başkası değildir. Bu kayıtlardan Yol Temür'ün yaşamı hakkında bazı bilgiler edinilebilir. Yuan devletinin hükûmet memurlarından biri olup, Yuan devleti bürokrasisine göre, merkezi yönetimde vazirlerin altında üç kademeli bürokratlar yer almaktadır. Öte yandan merkezi yönetime bağlı yerel yönetimlerde de üç kademeli memurlar bulunmaktadır.[3)]

Yuan Tarihi'ne göre, Yol Temür, 29 Ocak 1329 günü, merkezi yönetimde üçüncü kademe bürokratlığa yükseltilmiştir [Yuan-shi (31): 696, satır 1, 10 ; (32): 723, satır 10]. Ertesi yıl, yani 1330 Mart-Nisan ayları arasında Yunnan eyaletine memurbaşı olarak atanmıştır[Yuan-shi (34): 754, satır 6-7]. Şaraki'nin şiirinde

3. Yuan hükûmetinin merkezi yönetimi : Başvekil = Veliaht（中書令＝皇太子）; vezirler: I. nazır（右丞相）, II. nazır（左丞相）, III. nazır（平章政事）; memurlar: Memurbaşı（右丞）, II. memur（左丞）, III. memur（参知政事）[Yuan-shi (85): 2121-2122]. Eyalet yönetimi: Vali（平章政事）, memurbaşı（右丞）, II. memur（左丞）, III. memur（参知政事）[*Yuan-shi* (91): 2305].

rastladığımız 'Yol Temür Yiuçing' kelimesinin son parçası olan 'Yiuçing', memurbaşı anlamına gelen Çince 'youcheng'（右丞） sözcüğünün transkripsiyonudur. Şüphesiz ki 1330 yılı Temmuz-Eylül arasına ait kayıtlarda, Yol Temür, bu unvan ile anılmaktadır [Yuan-shi (34): 759, satır 10]. Yuan devleti döneminde, merkezi şehri Zhongqing（中慶）, şimdiki Kunming（昆明） olan Yunnan eyaleti, Çin'in güney batısının dağlık yöresinde bulunması ve bölgede çeşitli azınlıkların yaşaması sebebiyle, Yuan devletinin merkezi hakimiyeti bu bölgeye yeterince nüfuz edememişti.

1328 yılındaki darbeden dolayı, Yuan devletinin VII. İmparator 'Tianshundi'（天順帝） ile destekçilerinin kovuldukları sıralarda, bunların bir kısmı Kunming'e kadar kaçıp, bu bölgedeki azınlıklardan Luoluosı（羅羅斯）, Wusa（烏撒）, Wumeng（烏蒙） gibi toplulukları kendilerine katarak güçlerini artırdılar. Böylece, 'Tujian'（禿堅） adında bir Moğor şehzade kendisini Yunnan'ın hükümdarı sayarak hakimiyet kurmağa girişti [Yuan-shi (34): 752, satır 3]. Buna karşılık, imparator Tug Temür tarafından kurulan yeni Yuan hükûmeti, bu teşebbüsü kabul etmemiştir. Bu sebeple Yunnan eyaletinin yöneticileri değiştirilerek öncü ordusu ile birlikte gelen yeni bürokratlar atanmıştır. Yeni yönetimi şu kişiler teşkil ettiler; Vali（pingzhengzhenshi,平章政事） olarak Moğol(?) aslından 'Qizhu'（乞住）, memurbaşı olarak Yol Temür, ikinci memur olarak Temür Buka （帖木児不花）, ve üçüncü memur olarak yerli 'Luyu'（禄余）atanmışlardır [*Yuan-shi* (34): 754, satır 6-7]. Bununla birlikte, yerli Luyu ihanet ederek isyancılara katılmıştır. İkinci memur Temür Buka öldürülmüştür [*Yuan-shi* (34): 756, s. 9-10]. Ayrıca Vali 'Qizhu' ise, Yunnan eyaletine gelmemiştir [*Yuan-shi* (34): 769, satır 1]. Hulâsa, Yol Temür öncülerin başkomutanı olarak Sichuan（四川）eyaletini Yunnan eyaletine bağlayan stratejik bakımdan çok önemli Jianchang-xian（建昌県） denilen bir kazaya varınca isyancıların gücü ile karşılaşmıştır. Yol Temür'ün savaşları Yuan Tarihi yıllıklarında 1330 Temmuz-Aralık aylarında şöyle kaydedilmektedir.

> 11 Temmuz 1330 tarihli kayıt [*Yuan-shi* (34): 759, satır 9-10];
> Yerli bey 'Sajiaobo'（撒加伯） komutasındaki Luoluosi boyu ile Wumeng boyunun askerlerini etrafına toplayıp, 10,000 kişilik ordusu ile Jianchang-xian'a hücum etmiştir. Yunnan eyaletinde görevli olan memurbaşı 'Yueli Tiemer'(=Yol Temür) ise, bu hücumü önleyip, 400'den fazla baş kesmiştir. Öte yandan, Yol Temür'ü destekleyen Sichuan eyaletinin ordusu, Sajiaobo'nun askerleri ile savaşarak, Luguyi（蘆古駅） denen bir yerde onları geri püskürtmüştür.

20 Eylül 1330 tarihli kayıt [*Yuan-shi* (34): 764, satır 11-12];
Yunnan eyaletindeki Yol Temür, ordusu ile beraber Jianchang-xian şehrine gelip yerleşmiştir. Luoluosilerden 'Caotong'（曹通） adında bir zatı yakalayıp, onun başını kesmiştir.

18 Aralık 1330 tarihli kayıt [*Yuan-shi* (34): 769, satır 9-10];
Luoluosilerden Sajiaobo, Wumenglerden 'Ada'（阿答） ve diğer 15,000 kişilik askeri etrafına toplayıp, Jianchang-xian'a saldırmıştır. Yol Temür'ün ordusu onlara karşı başarılı savaş vererek, onları Mutuoshan（木托山） dağına kadar kovaladıktan sonra yenilgiye uğratıp, 500'den fazla baş kesmiştir.

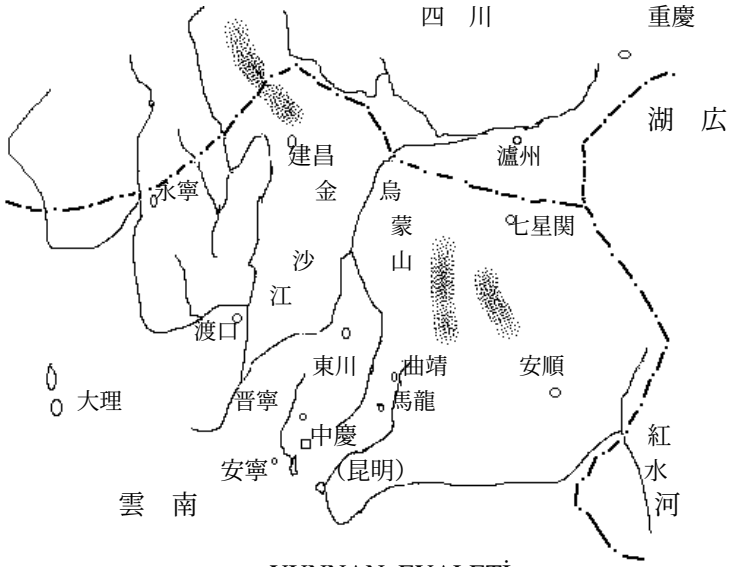
Yuan Tarih'inde 1331 yılı Ocak-Şubat arası [*Yuan-shi* (35), satır 6-10] kayıtına göre, nihayet, Yuan devletinin 1,000,000'den fazla kişilik ana kuvvetinin, 'Shuosiban'（朔思班） ve 'Alatuinashili'nin（阿剌戎納失里） komutansında, —— her ikisi de soy bakımından Kubilay'ın VII. oğlu 'Aoluchi'（奥魯赤）'ye bağlıdır. —— isyancı güçlerin üzerine tamamen yürümesi, 20 Aralık 1330 günü oldu. Ertesi yıl, hükûmetin ana kuvvetinin başkomutanı Shuosiban, Luoluosi-lerin yurduna karşı sefere çıkıp, orada Yol Temür ile buluşup, birlikte Sanbolan（三泊郎） denen bir yere yürüdüler. Öte yandan, 'Xiaoyunshi'（小雲失=Sevinçi） adlı bir zat ile onun ordusu da Qujing（曲靖） ve Malong（馬龍） gibi kazalara（= zhou, 州）gönderilmiştir. Yol Temür öncülük edip Jinsha-jian（金沙江） nehrine hâkim olmuştur. 25 Ocak 1331'de Yuan devletinin ana kuvveti, 'Ahe'（阿禾） adında isyancı Moğol gücü ile ilk defa karşılaşmıştır. Ahe ise, boyun eğer gibi davranarak, ertesi gün 3,000 kişilik ordusunu 3 gruba bölüp savaşa girişmiştir. Buna karşılık, komutanlıkta bulunan Shuosiban ile Yol Temür, ana kuvveti 13 gruba bölüp, düşmanlar üzerine yürüyerek onları geri püskürtmüşler, ve Ahe çekilip kaçtığı için ana kuvvet hemen Zhongqing'e doğru yürümüştür.

Yuan Tarihindeki kayıt [*Yuan-shi* (35): 775, satır 10-12];
3 Şubat 1331 günü, ana kuvvet, başka Moğol düşmanları ile karşı karşıya gelip Anning-zhou'da（安寧州） onları başarılı bir savaşla yendi.
5 Şubat'ta Ahe karşı saldırıya geçti ise de, nihayet yakalanıp başı kesilerek öldürüldü.

7 Şubat'ta ana kuvvet, düşmanların karagâhının bulunduğu Zhongqing yakınına yürüdü. Qieqiao（伽橋） ve Gubikou（古壁口） denen yerlerde 7,000 kişilik düşmanları ile göğüs göğüse savaş olmuştur.

Bu son savaşta atılan bir ok Yol Temür'ün sol yanağından vurup kulağının arkasına geçmiştir. Buna rağmen Yol Temür, oku kendi eli ile çıkarıp sonuna kadar savaşarak düşmanları perişan halde yenmiştir [*Yuan-shi* (35): 775, s. 12-13].

Böylece Yunnan eyaleti düşmanlardan kurtarılmıştır. Yol Temür'ün ordusu şehirde yerleşmiş, sonraları başka düşmanlarını Sunming-zhou（嵩明州）'ya kadar kovalayıp yakalamıştır. Zafer haberi derhal Pekin'de oturan imparatora gönderilmiştir [*Yuan-shi* (35): 775, satır 13-14]. Acaba Yol Temür sağlıkla başkente dönüp, eşi Şaraki ile buluşabildi mi? İşte bu hususta bilgimiz yoktur. Orta Asya'nın Turfan havzasından getirilen eski Türk şiirinin bir parçası ile bir Uygurun kahramanlığı ve onun sağlılını merak eden karısının gönlünde yatan sevgi ve özlemi öğrenince, ona acımadan edemiyoruz.

YUNNAN EYALETİ

Kaynakça

Allsen, Thomas, T. 1983: "The Yüan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century." *China among Equals,* ed. by M. Rossabi, Berkeley - Los Angeles - London: University of California Press.

Arat, R. Rahmeti 1965: *Eski Türk Şiiri*, Ankara : TTK yayınları.

Gordon, A. 1954: *Lamaism*, VIII Ethnography 6, Contributions to Ethnography, Linguistics and History of Religion, Stockholm.

GSR; Karlgren, Bernhard 1957: *Grammata Serica Resensa*, Stockholm: The Museum of Far Eastern Antiquities, Bulletin 29.

Hazai, G. 1970: "Ein buddhistisches Gedicht aus der Berliner Turfan-Sammlung," Acta Orientalica Hungarica, Cilt 23-1, s. 1-21.

Ögel, B. 1964: *Sino-Turcica*, Taipei.

SH; Soothill, W. Ed. and Hodous, L.1937 (1975): *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*, London (Taipei).

Tucci, Giuseppe 1949 (1980): *Tibetan Painted Scrolls*, Rome (Kyoto).

Yuan-shi (Zhonghuashuju yayınları, Peking 1976).

Zieme, Peter 1985: *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*: Berliner Turfantexte XIII, Berlin.

RESIM
G. Tucci, *Tibetan Painted Scrolls*, Kyoto 1980, Plate 154